

Knjiga nadrobno obravnava zgodovino ljubljanskega tramvaja pred prvo svetovno vojno, pred drugo (seveda tudi med vojnama) in v povojnem obdobju. Avtor posveča glavno pozornost samim vozilom, zatem progam in njih razvejavanju, manj pa se ukvarja s širšim življenjskim utripom v ljubljanskih mestnih arterijah. Do kulturnozgodovinske razširitve pride predvsem v posameznih epizodah, zlasti pa v slikovni opremi, sestoječi iz več kot sto črnobelih dokumentarnih slik in nekaterih barvnih. Delu se pozna, da ga je pisal tehnik, prav v to značilnost pa je posegla založba v prizadevanju za večjo komercialnostjo knjižnega izdelka. Brez poznanja originalnega teksta ni mogoče sklepati, koliko so bili ti posegi uspešni in koliko so morda zmanjšali informativnost, a pri branju se tu in tam dogaja, da se pripoved nepričakovano začne, da na sredi preskoči ali se na koncu strani odrezano konča. Zares je na Slovenskem s tem težko, ko izidejo tovrstne knjige navadno le v eni inačici in je zato ta kompromisno večnamenska.

V obravnavanem primeru je sicer za najbolj spektakularni del poskrbela televizija, tako da je knjiga zasedla sredino, avtorju pa ostane še možnost strokovne objave v specializirani publikaciji. Takšno kompletiranje bo potem odlično izhodišče vsem, ki se bodo ukvarjali z drugimi vidiki ljubljanskega tramvaja od urbanističnih do etnoloških, kar vse bo kompletiralo vednost o tem vozilu v najširšem kulturnozgodovinskem kontekstu. Avtor in založba pa sta že doslej naredila na tem področju mnogo več, kot je storjenega pri nas na mnogih drugih primerljivih področjih, in česar nimajo iz zgodovine svojega mestnega prometa tudi mnoga večja ter imenitnejša mesta.

Sandi Sitar

Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu. Zagreb : Globus, 1990. 279 strani. (Plava biblioteka)

Ivo Banac, ameriški znanstvenik hrvaškega porekla, profesor na yalski univerzi, je že poznan jugoslovanskim bralcem. Pred leti so pri isti založbi kakor to knjigo izdali njegovo delo o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji. Njegova besedila so objavili tudi v revijalnem tisku. V predgovoru k naši knjigi je zapisal, da je v njej strnil rezultate desetletnega raziskovanja. Njegov namen je bil razkriti, kaj so ibejevci hoteli, na koga so se obračali, kakšne so bile razlike med njimi, če so bile. Zanimalo ga je, če so vsi, ki so jih za ibejevce označili, res pripadali temu gibanju in zakaj 1948. niso uspeli. Pripomnil je, da teh vprašanj ni mogoče celoviteje raziskati brez vpogleda v zgodovino frakcijskih bojov v jugoslovanskem komunističnem gibanju. Ti so bili vedno povezani z nacionalnim vprašanjem. Ibejevci so bili, dodaja avtor, samo ena od sodobnih žarišč sporov v partiji. Njihov razvoj je bil samo nadaljevanje razkolov v času pred in med vojno. Zato je avtor želel določiti mesto kominformščine v okviru razvite tipologije frakcijskih bojov v KPJ. To raziskovanje bi lahko bilo koristno, meni, ne samo za raziskovalce jugoslovanske politike, ampak tudi za raziskovalce komparativnih vidikov komunizma. In končno, obrazec ravnanj, ki so si ga Sovjeti omislili v postopkih proti jugoslovanskemu kominformstvu, je sijajen primer za proučevanje taktike, ki so ji sledili do današnjih dni, in lahko prispeva k razkritju značaja, postopkov in metod sovjetske politike v mednarodnem komunističnem gibanju v letih zatona stalinizma.

Spor med sovjetskim in jugoslovanskim vodstvom in resolucija Informbiroja (IB), ki mu je sledila, je vplival na razvoj pri nas, mednarodno delavsko in ne le komunistično gibanje in mednarodne odnose. Na zadnje v razpravah o tej temi večkrat pozabljajo. Avtorju kaže pritrditi, da je zgodovina Jugoslavije po drugi svetovni vojni malo raziskana. To velja tudi za vprašanja, ki jih avtor obravnava. Ne kaže pa prezreti, da je bilo na to temo izdanih precej knjig, z različnimi pristopi obravnave, številne razprave, članki, spominski zapisi in romani, ki jih tudi avtor navaja. Nimamo pa celovitejšega poskusa obravnave, ki bi temeljil na arhivskem gradivu. Zanj lahko vsaj upamo, da je ohranjeno, doma in v tujini. Avtor povzema Dedijerjevo mnenje, da je bil del našega arhiva uničen. Če me spomin ne vara, tudi pri nas niso objavili vseh pisem, ki sta si jih v začetku spora izmenjali sovjetsko in jugoslovansko vodstvo, in tudi ne vsa v celoti. V zadnjem času je v zvezi z IB v ospredju razpravljanje o Golem otoku. Napak pa bi bilo, če bi ostala druga vprašanja prezrta. Znano je, da je bil na omenjenem otoku eden zaporov, kjer so bili ibejevci zaprti. Temu zaporu (omenja tudi druge) je avtor namenil posebno poglavje. Pritegnil je Zlatku Čepu, da moramo Goli otok ocenjevati v okviru splošnega razvoja v državi, kjer je bila uporaba moči precejšnja, zakoni strogi, zapori sorazmerno polni. Pri tem je bilo mnogo subjektivnih akcij. Sporočila o Golem otoku, ki jih avtor delno povzema, pričajo o človeško nerazumljivih in nesprejemljivih postopkih državne prisile, tudi če so bili ibejevci največja nevarnost za državo. Pisci navajajo različno število ibejevcev. Avtor povzema po Radonjiću, da jih je bilo v letih 1948—1951 55.663. Od teh je bilo 16.288 zaprtih ali

obsojenih. Okrog 40 % jih je bilo veteranov partizanskega boja, v veliki večini so bili člani KPJ. Med njimi je bilo 5081 delavcev, 5626 kmetov, 4008 študentov ali srednješolcev, 4153 oficirjev in vojakov, 1722 uslužbencev državne varnosti, 2616 je pripadalo različnim partijskim vodilnim skupinam. Če je omenjeno številčno razmerje med posameznimi socialnimi skupinami točno ali vsaj verjetno, je težko pritrditi sodbi, da je bil problem informbirojevcev predvsem problem elite.

O Stalinovi politiki, politiki vzhodnoevropskih komunističnih partij in držav, komunističnih partij v ostalem delu sveta po resoluciji IB proti jugoslovanskemu vodstvu in državi je bilo marsikaj povedano in zapisano, doma in v tujini. Omenjene so bile različne oblike pritiskov, groženj, dejanj, ki so tej politiki sledila. Omenja jih tudi avtor. Vtis pa je, da je bil doslej bolj poudarek na posameznih primerih kakor na obravnavanju celote. Tudi naslednji primeri, ki jih bom navedel, naj prispevajo kamenček v mozaik propagandne aktivnosti proti Jugoslaviji. V knjigi, ki so jo izdali v SZ, namenjena pa je bila zgodovini družbene misli v starih azijskih državah, so na prvi strani zapisali tudi nekaj misli o jugoslovanskem revizionizmu, ki ga tam in v tistem času gotovo ni bilo. Primer ni bil osamljen. Tudi v sociološkem učbeniku, ki je bil namenjen množični uporabi, je bil posebej omenjen jugoslovanski revizionizem. Tega v drugi izdaji niso omenili, menda zaradi nasprotovanja jugoslovanske strani. Pisatelj Oleg Malcev je napisal roman »Jugoslovanska tragedija«. Zanj je dobil stalinsko nagrado. Sovjetski bralci so mi pred mnogimi leti pripovedovali (takrat je knjiga že bila prepovedana), da je marsikateremu bralcu, kolikor je, mnogo bolj kot vsa druga propaganda očrnila nekatere jugoslovanske voditelje in deželo. V knjigi je na nekatere resnice navezal neresnice o posameznih jugoslovanskih voditeljih (Ranković, Kardelj, pritlikavec Pijade itd.) in njihovem izdajalskem početju v času NOB. Sovjetski bralci so zelo cenili boj Jugoslovancev proti fašizmu, zato so tudi tega uporabili v propagandne namene. Primeri opozarjajo, da za »prepričevanje« bralcev ne bi smelo biti vse dovoljeno. Morda koristen poduk tudi za današnji čas.

V literaturi so večkrat omenjali, zakaj Stalin ni ukazal napasti Jugoslavijo. Banac se sklicuje na K. Királyja, ki trdi, da je načrt za napad obstojal. K. Király naj bi bil, tako sam trdi, poveljnik madžarskega dela invazijskih armad (poleg sovjetskega in romunskega). Sodi, da načrt ni bil uresničen zaradi posega ZDA in ZN na Koreji. Najbrž to ni bil edini razlog. Omenjajo, da je G. Dimitrov bil proti napadu. Na celovitejšo oceno bo treba počakati, ko bodo dostopni ustrezni viri. Takrat bomo lahko z gotovostjo navedli tudi vzroke, zakaj je Stalin nasprotoval jugoslovanskemu vodstvu in ga tako ostro napadel. Avtor omenja posameznike in skupine ibejevcev, njihovo delovanje doma in v tujini do novejšega časa, tudi razmerje SZ do njih v različnih časovnih obdobjih. Med zadnjimi primeri omenja ustanovni kongres ilegalne KPJ v Baru (1974) in določeno vrsto kominformovstva, tako je zapisal, ki se kaže v ilegalnih »marksistično-leninističnih« skupinah na Kosovu od začetka krize 1981. Ibejevstvo obravnava po republikah, tudi na STO, med pripadniki narodnih manjšin, v državnih organih itd. Opozarja, da je ibejevstvo imelo specifičnosti okolja, v katerem je nastalo. Meni, da so se med ibejevci znašli tudi taki, ki so se čutili odrinjene, ker je bil premalo upoštevan njihov prispevek v boju za novo družbo, in taki, ki so bili razočarani nad razvojem in stanjem v družbi. Torej taki, ki niso bili zadovoljni s politiko KPJ, bili so s Stalinom proti Titu, in tudi taki, ki so jih med ibejevce uvrstili, čeprav to niso bili. O tem nas spomini zapornikov z Golega otoka prepričujejo.

Avtor je zapisal, da je bilo ibejevcev na Slovenskem malo. Omenja nekatere primere. Raziskav na to temo nimamo, zato o navedenih in drugih primerih ni mogoče kaj več zapisati. Vsaj na nekatere trditve v knjigi pa kaže opozoriti. Dušan Kermavner ni bil partizanski zgodovinar, ampak zgodovinar delavskega gibanja. Kolikor vem, ni bil pristaš resolucije IB. Med take tudi ni mogoče uvrstiti Ludvika Mrzela. O Borisu Zihlerlu je avtor zapisal, da je med vodilnimi slovenskimi komunisti glede resolucije IB najbolj kolebal. V tej zvezi naj bi pisal pismo CK KPJ itd. Po razpoložljivih podatkih sodim, da je obtožbe sovjetskega vodstva od vsega začetka zavračal. To je zapisano tudi v literaturi, ki jo avtor naveda, a jo je očitno spregledal. Zihlerl je predlagal, se zavzemal, da bi se predstavniki KPJ zasedanja IB v Bukarešti udeležili in dokazali neopravičenost obtožb. Taki predlogi niso bili osamljeni. Tudi avtor jih naveda. V zvezi z resolucijo IB je Banac navedel tudi neslano šalo, tako je zapisal, ki so si jo privoščili Dušan Pirjevec-Ahac, Vitomil Zupan in Jože Javoršek, ko so ponoči telefonirali Josipu Vidmarju, se predstavili kot predstavniki UDV, in sporočili, da začneja sovjetska invazija.

Banac je v predgovoru k jugoslovanski izdaji knjige zanikal kakršnekoli implikacije, ki bi jih imele spremembe v državi za to izdajo. Dodal je, da je vsako znano delo na določen način že zastarelo, ko je napisano. Nikoli ni smatral, da piše »definitivna« dela, ker takih del ni. To pa ne pomeni, da je vse ničevno in relativno. Zadovoljen pa bo, zaključuje, če bo njegova razprava v knjigi poleg vprašanja ibejevcev vzpodbudila razprave o zgodovini idejnih in frakcijskih bojev v jugoslovanskem komunističnem gibanju in o strategiji in politiki NOG v vsaki jugoslovanski de-

želi. Taka razprava bi bila v tem trenutku resnično potrebna. Najbrž mu kaže pritrčiti, bralca pa opozoriti, da mu bo branje knjige omogočilo tudi razumevanje nekatereh dogajanj v sodobnem času.

Ludvik Čarni

Božo Repe, Obračun s Perspektivami. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1990. 102 strani. (Zvezki 5).

Resnejša historiografska dela za čas zgodovine Slovencev od zadnje vojne dalje so bila do sedaj prava redkost. V obdobju hitrih političnih sprememb v zadnjem času pa se hkrati bistveno povečuje število historiografskih del iz povojne zgodovine. Tako je bila 19. novembra 1990 v prostorih Društva slovenskih književnikov predstavljena knjiga Boža Repeta *Obračun s Perspektivami*, ki jo je izdalo Znanstveno in publicistično središče, javnosti sicer bolj znano po starem imenu Marksistični center.

Na začetku knjige je v rubriki »namesto osebne izkaznice« označena »glavna oseba« knjige — revija *Perspektive*. Izhajala je v letih 1960—1964, nato pa je bila po 37. številki s partijsko akcijo ukinjena. Temu sledi kratek izvleček iz recenzije dr. Matjaža Kmecla, nato pa delo *Obračun s Perspektivami*, razdeljeno na 17 poglavij. Ob koncu knjige je Božo Repe dodal še indeks imen z navedbami tedanjih funkcij in zaposlitev tistih javnih in kulturnih delavcev, »ki so bili v neposredni povezavi z obravnavanim dogajanjem« (str. 96).

Knjiga temelji predvsem na arhivskih virih bivšega Zgodovinskega arhiva centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, ki je danes že del Arhiva Slovenije. Zato so bistveno bolj označeni odnosi vodilne partijske strukture do revije ter odnosi posameznih političnih delavcev med seboj, slabše pa razmerja med ljudmi znotraj uredništva *Perspektiv* ali odnos revije do svoje predhodnice *Revije 57*. Pri orisu te problematike se je avtor naslanjal na spominske vire nekaterih sodelavcev afere (Jože Pučnik, Andrej Inkret, Taras Kermauner). Nekoliko preseneča dejstvo, da od novejših literature avtor ni upošteval zbornika pričevanj *Oder 57* (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 103, Ljubljana 1988). Za omenjeno gledališče namreč avtor sam navaja misli Andreja Inkreta, da je bil *Oder 57* »nekakšna dramska in igralska podružnica revije« (str. 77) in je zato možno v knjigi *Oder 57* najti veliko navedb in misli o reviji *Perspektive*.

Delo Boža Repeta posega v čas prve polovice šestdesetih let, nekako od polemike med Dušanom Pirjevcem in Dobrico Čosićem v letu 1961 pa do ukinitve *Perspektiv* sredi leta 1964. Gre za čas dokaj burnih dogodkov na kulturnopolitičnem prizorišču. Avtor je označil različne stopnje odnosa oblasti do revije in vzroke, ki so partijo pripeljali do sklepa o ukinitvi revije. Repe začena delo z odmevi polemike med Pirjevcem in Čosićem v reviji *Perspektive* ter nadaljuje s prvo partijsko analizo revije v začetku leta 1962, ki v delu *Perspektiv* še ni našla nikakršne nevarnosti ali sovražnosti do socialistične oblasti. Takšna ocena je veljala do jeseni 1962, ko je partija prvič omenila potrebo po izdajanju nove revije za marksistično teorijo (bodoča Teorija in praksa). Februarja 1963 so bile že izrečene resnejše kritike na račun uredništva *Perspektiv* in njihovega dela, s konkretnjšo akcijo pa slovensko politično vodstvo kljub zahtevam iz Beograda še ni začelo. Sredi leta 1963 so postale *Perspektive* največji problem kulturne politike, ocene o antirežimovstvu in pomanjkanju marksistične koncepcije pa so dale vedeti, da bodo potrebne na področju revialnega tiska večje spremembe. Vodstvo nad akcijo je prevzel Stane Kavčič, ki je bil septembra 1963 imenovan za predsednika ideološke komisije CK ZKS. Njegov prvi poskus je bil v pogovoru z delom uredništva *Perspektiv* januarja 1964 doseči ustrezno programsko preusmeritev koncepta revije. Neuspeh pogovora je od oblasti zahteval ostrejših ukrepov. Spomladi 1964 je bila revija s strani partije »obtožena«, da zagovarja večpartijski sistem. Na seji izvršnega komiteja CK ZKS 28. aprila 1964 je najprej Edvard Kardelj ostro kritiziral celotno situacijo na slovenskem kulturnem prizorišču, za njim pa je Stane Kavčič predlagal ukinitve revije. Maja 1964 je bila revija ukinjena, dva od sodelavcev, Jože Pučnik in Tomaž Šalamun, pa aretirana.

Božo Repe pa tu ni končal svojega dela, temveč je orisal še reakcije ljudi na ukinitve revije ter ob koncu dela v poglavju »Beseda, dve o družbeni vlogi *Perspektiv*« analiziral pomen revije. Poudaril je predvsem dve komponenti — spoznanja precejšnjega dela družbeno kritične inteligence, »da je sistem in vlada jočo strukturo zelo težko načenjati od zunaj«, z generalno kritiko sistema«, ter po drugi strani »izkušnjo politike, da z javnostjo ni več mogoče manipulirati, ker to lahko postane kontraproduktivno« (str. 94).

Čprav je v knjigi orisana predvsem kulturnopolitična situacija, pa delo posega tudi na ostala področja življenja in nam nudi lep prerez delovanja oblasti v totalitarni družbi. Tako se npr. bralcu porodijo zanimive misli o pravnem sistemu, ko prebere podatek, da je oblast najprej nastopila z določenimi administrativnimi in policijskimi